

GRADSKI PERIVOJ U ZADRU

Mirna Petricioli

UDK 712.6(497.13 Zadar) "18"

Izvorni znanstveni rad

Mirna Petricioli

Zadar, Kralja Zvonimira 10.

Gradski perivoj u Zadru projektiran je 1829. godine na bastionu Grimani, zaslugom vojnog komandanta grada baruna L. F. von Weldena. Perivoj je koncipiran u duhu romantizma, što se ogleda u njegovom oblikovanju, izboru biljaka, arhitekturi i uresu općenito.

Zadar je prvi dalmatinski grad koji je dobio javni gradski perivoj unutar gradske jezgre i zidina. Taj je perivoj, proživjevši razne preinake i bombardiranje u Drugom svjetskom ratu, sačuvan do danas. Iako u današnje vrijeme perivoji nemaju jednaku ulogu kao u prošlosti pa su često izloženi devastaciji, oni u tkivu grada predstavljaju nezanemarivu vrijednost i potrebno im je posvetiti veću pažnju, pogotovu onima koji imaju određeno kulturno-povijesno značenje. Takav je slučaj s Gradskim perivojem u Zadru pa sam odlučila da ovom prilikom na to upozorim. Iako ne postoji, barem do sada, opsežnija dokumentacija o njegovom osnivanju, uređenju i preoblikovanju tijekom vremena, pokušat ću iskoristiti sve dostupne mi podatke da ga što iscrpnije prikazem.

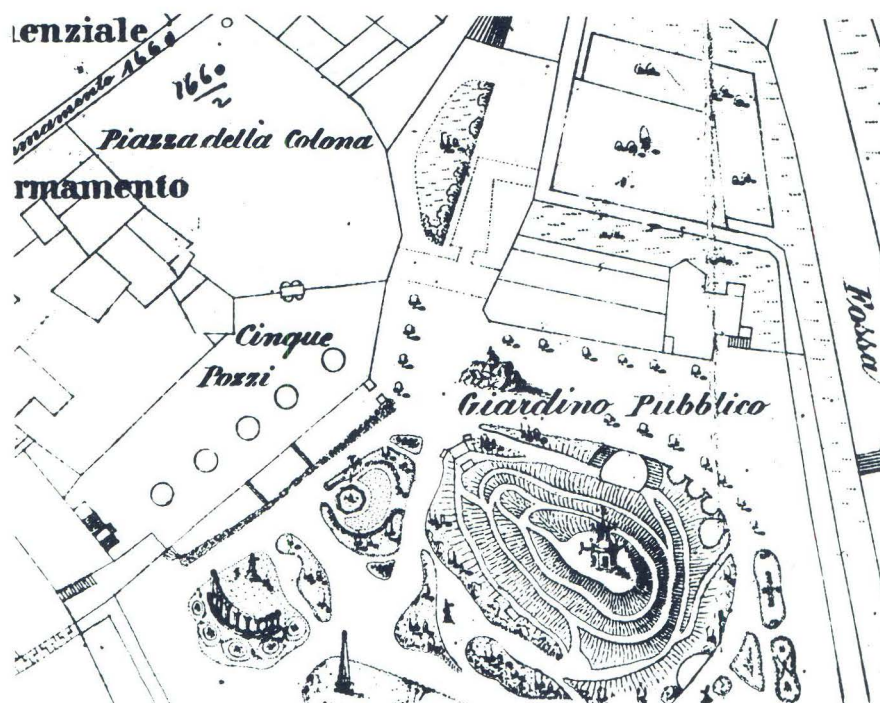
Perivoj je podignut 1829. godine. To je doba romantizma, kad nastaju prvi pejzažni perivoji, kad su se unutar perivoja rado koristili elementi raznorodnih kultura.¹ Gradski perivoj u Zadru je tipičan primjer tog doba pa je vrlo zanimljiv, kako sa stajališta pejzažne arhitekture tako i povijesti umjetnosti. To se posebno odnosi na objekte koje srećemo u perivoju: kavane u maurskom stilu, dvije "kineske" pagode, "grčki hram", odnosno kolonade, ekседre, obelisk itd.

Perivoj je podignut na bastionu Grimani, koji je najveći i ujedno najvažniji bastion, a nalazi se na istočnoj strani grada gdje se poluotok spaja s kopnom. Gradnja bastiona počela je 1537. godine, u sklopu utvrde jugoistočne fronte grada, po projektu Michelea Sanmichelija. U 16. stoljeću se naziva Ponton, a kasnije dobija ime po providuru Grimaniju.²

¹ Šumarska enciklopedija, sv. II, Zagreb 1983., str. 595

² T. Raukar, I. Petricioli, F. Švelec, Š. Peričić, Zadar pod mletačkom upravom 1409.-1797., Zadar 1987., str. 277.

Iako je Zadar 1829. godine još uvijek grad-tvrđava, a bastioni su služili u vojne svrhe, bilo je moguće urediti perivoj upravo na tom bastionu, jer su s druge strane luke od 1827. do 1828. godine izgrađene dvije utvrde nazvane "fortini".³ Sretna je okolnost bila što je o tome odlučivao vojni komandant garnizona grada barun Ludwig Franz von Welden.

Plan grada iz 1903. god., detalj s Gradskim perivojem

Barun Welden rođen je 1782. godine u Laupheimu u Würtembergu. Iako je želio studirati pravo, posvetio se vojničkom zvanju. S dvadeset godina već je u službi austrijskog carstva, u glavnom štabu za topografska snimanja u Galiciji. Posvetio se botanici već u ranoj mladosti, pa se za vrijeme cijele vojne službe bavio proučavanjem i sakupljanjem biljaka za herbarij. Od 1821. do 1825. godine Welden je bio veza između pjemonteškog dvora i glavnog austrijskog štaba u Milanu gdje se posvetio terenskom snimanju Alpa. Tada je istražio planinu Monte Rosa, gdje je istovremeno bio topograf i prirodoslovac napisao monografiju "Monte Rosa". Krajem 1828. godine imenovan je komandantom garnizona Zadra u činu generalbojnika. U tri godine što ih je proveo u Dalmaciji posvetio se istraživanju flore te do tada neistražene regije. U Zadru je ostala uspomena na njegov boravak - Gradski perivoj koji je podigao po vlastitom projektu. Nakon službovanja u Linzu i Frankfurtu premješten je u Graz 1838. godine. Nastojao je uljepšati zidine Graza, a

³ F. Petter, Compendio geografico della Dalmazia, Zara 1834., str. 91. Petter navodi godine 1817. i 1818., ali je vlasnik knjige koju sam koristila N. Lagarde, tadašnji službenik namjesništva u Zadru, ispravio godine u 1827. i 1828.

park na Schlossbergu pretvorio je u javni perivoj s vrlo sličnim elementima arhitekture kao što je to već bio učinio u Zadru 1829. godine. Slično je učinio i u Innsbrucku 1843. kad je postao komandant Tirola. U javnom perivoju u Innsbrucku rekonstruirao je pomoću stijena i mahovine stanište svakog cvijeta iz tirolskih Alpa. Tako je i u zadarskom perivoju postojao kamenjar, vjerojatno s biljkama našeg podneblja. Krajem 1848. godine sudjeluje u

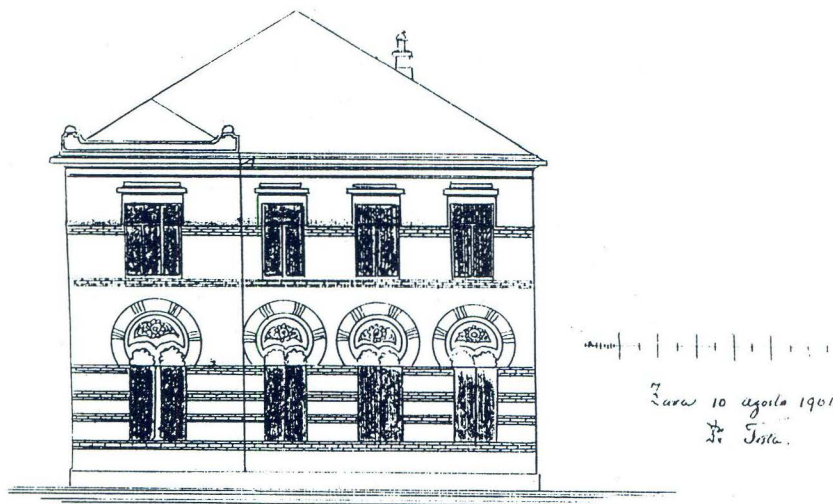
Pagoda u Gradskom perivoju, fotografija iz 1875. god.

gušenju revolucije u Beču. Godine 1851. je na vlastitu molbu penzioniran. Povukao se u Graz i tamo umro 7. kolovoza 1853. godine. Sahranjen je na groblju heroja, a u perivoju na Schlossbergu podignut mu je spomenik. Njemu u čast jedna biljka nosi ime *Weldenia*.⁴

Zadarski gradski perivoj svečano je otvoren 16. rujna 1829. godine. Kao što je već rečeno, podignut je na bastionu Grimani, a postojeći brežuljak u sredini bastiona tzv. *cavaliere* prikladno je korišten kao vidikovac. Na njegovom vrhu sagrađen je paviljon u obliku

⁴ L. von Welden, *Il Monte Rosa*, Beč 1824., preveo i ponovno izdao Enrico Rizzi, 1987.

kineske pogode iz kojeg se pružao lijep pogled na grad, more i otoke te na Velebit prema sjeveru. Povremeno je služio za koncerte. Od paviljona se do danas nije sačuvalo ništa, jedina dokumentacija o njemu je fotografija iz 1875. i plan grada iz 1903. godine. Spominju je i putopisci i povjesničari toga doba te zadarski književnik Nikola Jakšić, koji je povodom otvorenja perivoja spjevao odu Weldenu.⁵ Međutim, oni ne opisuju njezin izgled. Sudeći po fotografiji, pagoda je bila šestorokutnog oblika, sagrađena na tri etaže sa savinutim "kineskim" krovom. U perivoju, na istočnom vrhu bastiona, nalazio se još jedan, mnogo manji paviljon u istom stilu. O njemu svjedoči razglednica iz 1904. godine, a ucrtan je i na planu grada iz zbirke Vitorović iz tridesetih godina 19. stoljeća.⁶

Kavana , projekt preuređenja iz 1904. god.

U sjeveroistočnom dijelu perivoja nalazila se kavana u maurskom stilu. To je bila niska prizemnica s vodoravnim prugama od crvene cigle i tipičnim ukrasima maurskog stila nad prozorima te šiljastim ukrasima uz rub krova. Imala je i jednu nižu dogradnju, te višu prateću zgradu bez ukrasa. Od kavane se također nije sačuvalo ništa, srušena je u Drugom svjetskom ratu. O njezinom izgledu sudimo po rijetkim sačuvanim razglednicama i po nacrtu preuređenja koji je priložen molbi vlasnika da kavanu pretvori u vlastiti stan.⁷ U maurskoj kavani su se prikazivale i manje varijetetske i kazališne predstave.⁸ Kavanu

⁵ N. Giachich, Saggio di memorie dalmate, Zara 1840., str. 57

“... Di Chinese Pagoda

Fuor della volta arcata

Dell'armonia più grata

Esce giulivo suon ...”

⁶ Fotokopija u vlasništvu autora.

⁷ HAZd, Spisi zadarske općine 1904., sv. 3801-4500, br. 4136.

⁸ Znanstvena knjižnica u Zadru, zbirka oglasa i plakata.

spominje već Jakšić prilikom otvaranja perivoja, međutim, ne spominje njezin izgled.⁹ Također je spominje i zadarski pisac Angelo Nani.¹⁰ Ni on ne spominje kako je izgledala, ali po romantičarskom duhu izgradnje perivoja može se pretpostaviti da je bila maurskog stila od samog početka. Možda je samo dogradnja bez ukrasa novijeg datuma.

Eksedra u Gradskom perivoju, današnje stanje

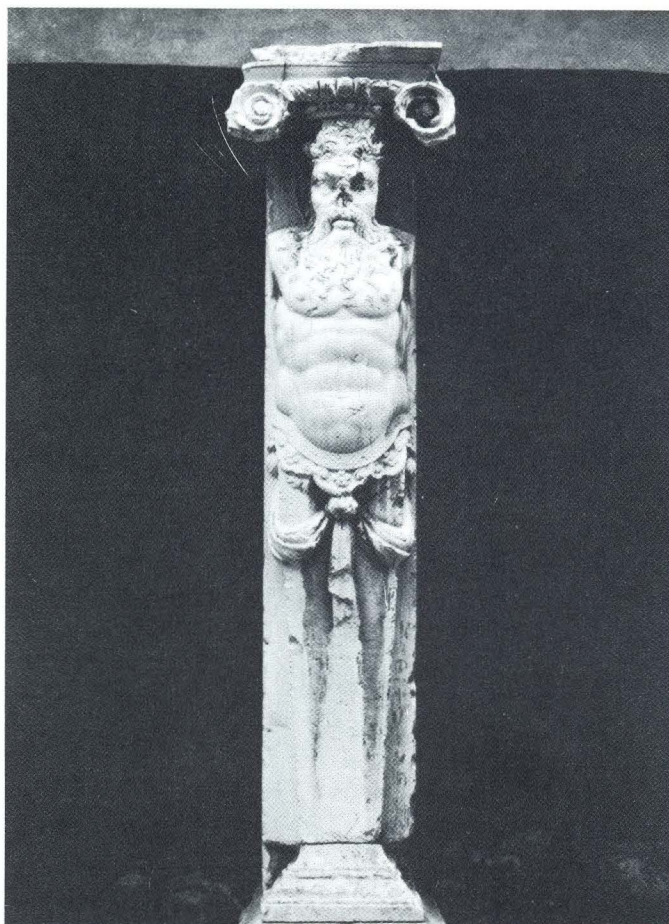
Jedan od objekata sačuvanih do danas je eksedra što se nalazi u istočnom dijelu perivoja, ukopana u kosinu kavaljera. Spominje je i A. Nani, a G. Sabalich daje opširan opis eksedre. Nalazi se na glavnom putu, polukružnog je tlocrta i pokrivena svodom u obliku polukupole. Široka je 7,20 m, a visoka 4,50 m. Pročelje joj se sastoji od tri velika

⁹ N. Giaxich, na istom mjestu:

“... Dell’arbo legume
L’olezzante vapore,
Il giocondo rigore
Di condensato gel,

Del Maraschin di Zara
La bevanda gradita
Eletto stuolo invita
Nel portico vicin ...”

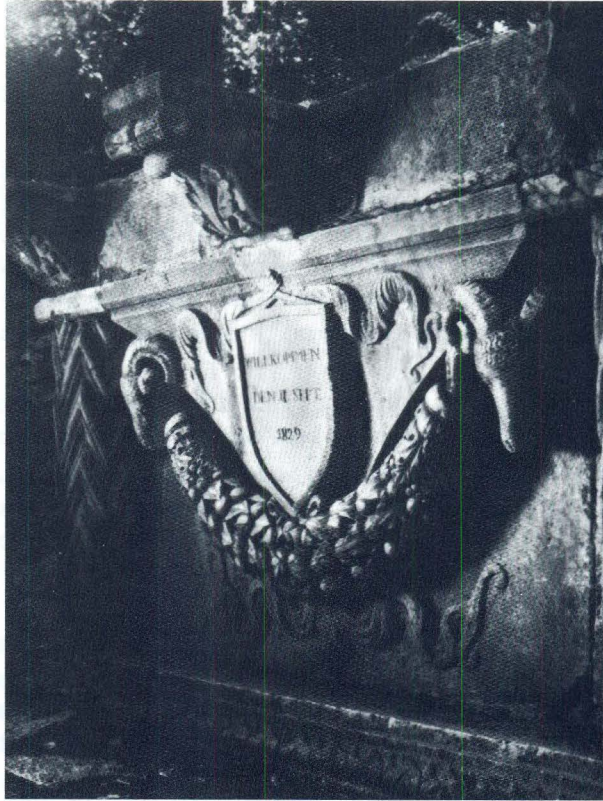
¹⁰ A. Nani, *Notizie storiche della città di Zara, Zara 1873.*, str. 157.

Jedan od dva kamena telamona, ugrađena u eksedru

otvora zatvorena rešetkom. Središnji otvor je između dva pilastra s polufigurama satira od mramora od kojih svaki nosi jonski kapitel renesansnog stila. Ti telamoni visine 3 m su skinuti s vanjskog portala velike palače Fanfogna na Trgu sv. Roka. U eksedru se ulazi preko dvije stube, a u unutrašnjem polukružnom zidu bili su ugrađeni mnogi ulomci pronađeni prilikom iskopavanja ili nastali rušenjem zgrada u Zadru i okolici. Tu su se nalazili i antička lapida iz cijele Dalmacije. A. Nani spominje i veliki fosil ribe. Sabalich detaljno navodi sve natpise s ploča i ulomaka u eksedri.¹¹ Godine 1905. ti su ulomci općinskom odlukom prebačeni u Muzej sv. Donata.¹² U eksedri su do danas ostali kapiteli i fragmenti od kojih je napravljena klupa uz polukružni zid, a nedavno su izvađeni dijelovi rozete crkve sv. Dominika da se vrte na izvorno mjesto. U eksedri su bili ugrađeni u unutrašnji zid u visini krova i tvorili lukove ispod kojih su bili drugi ulomci. Danas je ekse-dra u lošem stanju. Iako je nedavno ožbukana i telamoni očišćeni, zabat nije stručno napravljen, a zidovi su ponovno puni murala. Osim toga, krov eksedre više nije polukupola nego je ravan, betonski.

U podnožju brežuljka, u nasipu bastiona, u doba otvaranja perivoja, uređena je podzemna prostorija u kojoj se držao led donesen s Velebita, a služila je kao javna hladnjača. Njom se koristila i kavana za izradu sladoleda. Ledanu spominje A. Nani i kaže da je imala prateće podzemne prostorije. Na krovu ledane, koji je ravan, promjera 5,80 m, uređen je podij za glazbu. Danas su u ledani prostorije planinarskog društva "Paklenica".

Natpis s datumom otvorenja perivoja

Na zapadnoj strani kavaljera, uz jednu stazu, ugrađen je podprozornik stare nadbiskupske palače s još nekim ulomcima.¹³ Na otučenom reljefnom grbu u sredini girlande, koju drže dvije glave ovna, uklesan je prigodni natpis otvorenja perivoja:

WILLKOMMEN
DEN 16 SEPT
1829

¹¹ G. Sabalich, Guida archeologica di Zara, Zara 1897., str. 244-255.

¹² Guida del museo di S. Donato in Zara, Vienna 1913., str. 24.

¹³ I. Petricioli, Stara nadbiskupska palača u Zadru, Tkalčićev zbornik, sv. 1, Zagreb 1955., str. 93. T.

Po perivoju su bile rasporedene biste iz zbirke Pelegrini, te kameni stolovi i klupe napravljeni od stupova, kapitela i drugih ulomaka. Budući da tada nisu postojali muzeji, Gradski perivoj je bio muzej na otvorenom.¹⁴

U perivoju se nalazila i kolonada - "grčki hramić" kako je naziva Marco de Casotti¹⁵ ili "Venerin hramić" kako je zove A. Nani. O njoj svjedoči i jedna stara razglednica te plan grada iz 1903. godine. Bila je polukružnog oblika s desetak stupova. Pokraj nje se nalazila neka skulptura (možda Venera), što je vidljivo na planu grada. Još jedna takva skulptura ucrtana je i na mjestu gdje se danas nalazi veliki kameni blok s manjim podestom u obliku kocke. U blizini tog mjesta, ali nešto niže prema jugu, prema planu iz 1903. nalazio se jedan obelisk koji nije sačuvan kao ni kolonada.

Na sjeveroistoku, prema kavani, postojala je skupina stijena oblikovana poput kamenjara s vjerojatno autohtonim mediteranskim trajnicama. Ucrtana je na planu grada iz 1903., vidi se na fotografiji iz 1875. godine, a također ju spominje i Jakšić u svojoj odi.¹⁶ On spominje mnoge biljke kao: maslinu, bor, lovor, nar, topolu, tužnu vrbu, lozu, perunike, plave zumbule, žute narcise, crvene ruže i bijeli jasmin. U svojoj pjesmi Jakšić kaže da u ovom perivoju "francuske škare ne sakate grane",¹⁷ dakle, perivoj je uzgajan u pejzažnom stilu.

Istočno od ledane postojale su tri manje i jedna veća niša od sedre. Njihovi ostaci postoje i danas, a u velikoj niši se i danas nalazi jedan kapitel koji je vjerojatno služio kao stol.

O veličini Weldenovog djela govori podatak koji navodi austrijski putopisac Francz Petter. Kad bi zazvonilo povečeće, budući da je Zadar još bio grad-tvrđava, zatvarala su se gradska vrata i nitko više nije mogao izaći iz grada da se prošeta. Stoga su se građani okupljali u Gradskom perivoju gdje ih je osvježavao povjetarac s mora i gdje su mogli uživati u pogledu.¹⁸

Na litografiji V. Poireta iz 1840. godine, koja prikazuje srednjovjekovnu "Kapetanovu" kulu, prikazan je uz ostalo i ulazni portal Gradskog perivoja u kineskom stilu poput pagode.¹⁹ Prema kasnijim razglednicama on se bitno razlikuje. Na fotografiji iz 1875. godine gdje je prikazana pagoda, na ulazu su bila četiri četverokutna stupa s vazama na vrhu. Po dva takva stupa su se nalazila na kraju kosih putova što su vodili lijevo i desno od ulaza. Manji stupovi s vazama nalazili su se u sklopu ograde od šišane živice, a također

¹⁴ G. Sabalich, n. d., str. 255.

¹⁵ M. de Casotti, *Le coste e isole dell'Istria e della Dalmazia*, Zara 1840.

¹⁶ N. Giaxich, n. d., str. 57:

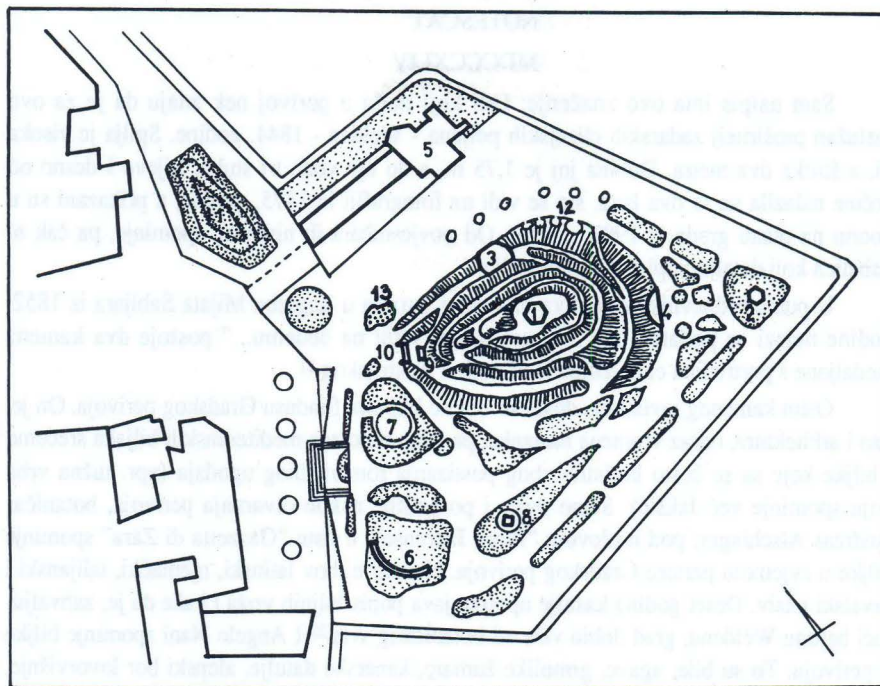
"... E le vicine rocche
Rendon più gaia e amena..."

¹⁷ Isto, str. 56:

"... Delle Galliche forbici
L'arte, che qui s'asconde,
Le rigogliose fronde
Non viene a mutilar. ..."

¹⁸ F. Petter, n. d., str. 96.

¹⁹ V. Poiret, *Album pittoresco della Dalmazia*, Trieste 1840.

Tlocrt perivoja prema planovima grada iz 1903. i 1906. god.

1. kineska pagoda na vrhu brežuljka; 2. mala pagoda; 3. ulaz u ledanu; 4. eksedra; 5. kavana u maurskom stilu; 6. kolona; 7. ribnjak; 8. obelisk; 9. kamena ploča s natpisom "Willkommen den 16 Srpt. 1829."; 10. niša sa spomenikom barunu Weldenu; 11. pejzažno oblikovana površina nestala prilikom probijanja prometnice 1907. god; 12. niše s klupama; 13. kamenjar

ih je bilo i po perivoju. Na istoj fotografiji vidi se i umjetni kamenjar te umjetna spilja na zapadnoj strani kavaljera napravljena 6. travnja 1844. godine. Opisuje je Sabalich u svojoj knjizi, ali griješi u tvrdnji da je podignuta povodom Weldenove smrti.²⁰ Spilja je uokvirena kamenim okvirom neogotičkog stila. Bočno su bila dva mala spiralna stupa s korintskim kapitelima, koji su nažalost nestali. Nad ulazom pećine je bio Weldenov grb (sada je srušen i leži na podu) unutar gotičkog luka. Unutar spilje, na komadu stupa od afričkog mramora, uklesan je i pozlaćen natpis (pozlate više nema), akrostih čija početna slova daju Weldenovo ime:

VENTURIS
EXSIMIUS
LARGITOR
DIADORENSIS
ELYSII

²⁰ G. Sabalich, n. d., str. 242.

Sam natpis ima ovo značenje: Oni koji dođu u perivoj nek znaju da je za ovo zaslužan proširitelj zadarskih elizejskih poljana - Welden - 1844. godine. Spilja je visoka tri, a široka dva metra. Dubina joj je 1,75 m, a do nje vode tri stube. Lijevo i desno od pećine nalazila su se dva lava, što se vidi na fotografiji iz 1875. godine, a prikazani su u tlocrtu na planu grada iz 1903. godine. Od povjesničara ih nitko ne spominje, pa čak ni Sabalich koji detaljno opisuje izgled spilje.

U putnom dnevniku direktora narodnog muzeja u Zagrebu Mijata Sabljara iz 1852. godine nalazi se podatak da "... u gradskom vrtlu na bedemu..." postoje dva kamena medaljona s portretima cara Josipa II i Franje I Austrijskog.²¹

Osim kamenog inventara, dosta se zna i o biljnom fundusu Gradskog perivoja. On je, kao i arhitektura, odraz vremena nastanka, pa osim mnoštva mediteranskih biljaka srećemo i biljke koje su se često koristile zbog postizanja romantičnog ugođaja (npr. tužna vrba koju spominje već Jakšić). Samo dvije i po godine nakon otvaranja perivoja, botaničar Andreas Alschinger, pod naslovom "Flora Jadrense", u listu "Gazzetta di Zara" spominje biljke u cvjetnom parteru Gradskog perivoja. Navodi njihov latinski, njemački, talijanski i hrvatski naziv. Deset godina kasnije upotpunjava popis biljnih vrsta i kaže da je, zahvaljujući barunu Weldenu, grad dobio više od botaničkog vrta.²² I Angelo Nani spominje biljke u perivoju. To su bile: agave, grmolike žumare, kanarske datulje, alepski bor lovorvišnje, somina itd.

Na inicijativu društva za uljepšavanje grada (osnovanog 1892.), perivoj je rekonstruiran i obnovljen po nacrtima prof. Ivana Žmirića (Smirich). Tom je prilikom preuređen ulaz i potporni zid, a umjesto živice je postavljena željezna ograda. Iz tog vremena je i fontana na Trgu pet bunara (koje više nema). Na razglednicama iz tog vremena vide se raskošni lampioni s električnim svjetlom.

U blizini ulaza, u perivoju se nalazi mali poligonalni ribnjak, danas zapušten. Sagrađen je najvjerojatnije oko 1902. godine kad je Zadar dobio gradski vodovod.²⁴

Godine 1907. srušen je dio bedema što je spajao bastione Grimani i Moro da bi se dobio nov prilaz gradu, a to je imalo za posljedicu nestanak zelene površine na spoju bedema s bastionom.²⁵ Ta površina je označena na planovima grada iz 1903. i 1906. godine.

Ukupna površina perivoja se od tada nije mijenjala i sada iznosi oko 8.000 m². Nakon Drugog svjetskog rata, u kojem je perivoj dosta stradao, u jednom je njegovom dijelu uređeno dječje igralište, a perivoj je dobio ime "Dječji park".

²¹ Putni dnevnik M. Sabljara, u Republičkom zavodu za zaštitu spomenika kultura u Zagrebu, 1852., bilježnica VIII, str. 88.

²² A. Alschinger, Gazzetta di Zara, br. 5, 1832. i br. 49, 1842.

²³ M. Stagličić, Graditeljstvo u Zadru 1868-1918, Zagreb 1988., str. 19.

²⁴ K. Merkić, Suvremeni vodovod i njegovo značenje u razvoju Zadra od 1901. do 1944. godine, Zadarski vodovodi, Zadar 1976., str. 34.

²⁵ M. Stagličić, n. d., str. 22.

Povjesničar umjetnosti C. Cecchelli opisujući perivoj 1932. godine kad je još postojala većina objekata podignutih u 19. stoljeću, nazvao ih je ironično “rimpasticciature architettoniche”, ali je istaknuo njihovu kulturnopovijesnu vrijednost kao dokaz jednog vremena i ukusa koji je tada vladao.²⁶ Tim postavkama moramo se i mi danas ravnati i pristupiti ovom perivoju kao bilo kojem drugom spomeniku kulture. Nek ovaj moj članak bude skromni prilog nastojanju u tom pravcu.

²⁶ C. Cecchelli, *Zara, catalogo delle cose d'arte e di antichità*, Roma 1932., str. 16.

IL GIARDINO PUBBLICO DI ZADAR

Mirna Petricioli

Il giardino pubblico è il primo parco pubblico zaratino progettato nello spirito romantico dei primi del XIX secolo. Fu ubicato su uno dei bastioni sebbene questi fossero tutti in uso, poiché Zadar (Zara) era ancora una città fortezza. Proprio per questo il valore del giardino è maggiore, in quanto divenne il luogo di ritrovo preferito della cittadinanza all'interno delle mura.

Il suo spirito romantico si rivela nella scelta delle piante, e in un gran numero di costruzioni di differenti stili architettonici: cinese, greco, mauro, egiziano. Tutto ciò, insieme all'utilizzazione d'effetto del preesistente bastione "a cavaliere" dà al parco l'aspetto dei giardini romantici europei.

Il giardino fu allestito sul bastione Grimani nel 1829 per merito del comandante militare della città barone L. F. von Welden. Pur avendo subito alcune trasformazioni e danni, e pur essendo rimasto privo di alcune costruzioni originarie, si è conservato fino ad oggi, e si potrebbe ridargli vita e restituirgli il suo ruolo di luogo destinato allo svago.